

had opgebouwd. Een schikking over de financiële afwikkeling kon niet verhinderen dat het 'conflict' nog jarenlang voortsleepte. Hilvers zocht steeds weer confrontaties om zijn 'gelijk' te halen. Als gevolg hiervan diende Kohn zich tenslotte bij de Hilversumse politie te melden. Daar kon Kohn gelukkig aantonen in zijn eigen levensonderhoud te voorzien — voorwaarde voor een verblijfsvergunning — en werd de kwestie definitief afgehandeld. In 1936 zette Kohn de uitgeverij succesvol alleen voort.

De oorlogsjaren brachten natuurlijk grote veranderingen met zich mee. Het was uitgeverijen alleen nog toegestaan boeken uit te geven die niet in strijd waren met de nazi-ideologie. Kohn paste zijn uitgavebeleid aan, maar zag zich na de oproep van de *Kulturkammer* gedwongen, in 1943 zijn uitgeverij definitief op te heffen. Hij wist uit handen van de Duitsers te blijven en kwam tenslotte ongeschonden de oorlog door.

Boekenvrienden solidariteit leest niet slechts als een biografie van Kohn, maar geeft vooral ook een goed beeld van de jaren dertig, van het immigrantenleed en van het vak van uitgever. Veel aandacht wordt besteed aan de uitgaven van het Boekengilde. Een kleine fout is dat een gedeelte van de nummers van de voetnoten in de tekst niet correspondeert met die in het noten-apparaat. Naast een personenregister biedt de lijst van geraadpleegde literatuur, voor wie niet goed bekend is met het fenomeen exiluitgeverij, veel aanknopingspunten. Een overzicht van alle uitgaven van het Boekengilde tenslotte completeert het typografisch goed verzorgde werk. Manasses boek is een waardevolle aanvulling op de al bestaande uitgeverijliteratuur over deze periode in de geschiedenis.

Annemieke van der Velden

G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu uitgevers, 1999, 331 blz., ISBN 90 12 08747 3).

Het onderwerp van het boek van Aalders maakt een recensent niet vrolijk. Integendeel, de feiten die Aalders beschrijft, zijn stuitend. Zoals de ondertitel al vermeldt, bestaat de hoofdinhoud van het boek uit een beschrijving van de systematiek die de Duitse bezetter hanteerde om zich, voordat hij zich van de joden onttreedde, te verzekeren van het bezit van zoveel mogelijk van hun eigendommen. Bij deze roof maakte de bezetter gebruik van een juridisch en formeel kader dat verhullend werkte. De bedoelingen van de Duitsers, de vernietiging van het jodendom in Europa, bleven voor velen nog effectief verborgen. Het is deze systematiek die Aalders op een consciëntieuze wijze beschrijft. Daarbij kan hij van tijd tot tijd zijn eigen onthutsing of woede niet helemaal verbergen. Dat erkent de auteur ook min of meer in zijn 'Woord vooraf' (12). Zo wordt de bank Lippmann, Rosenthal & Co al een roofbank genoemd voordat de lezer duidelijk is gemaakt wat de rol van de bank is geweest (56). Dit doet overigens niets af aan de lezenswaardigheid van het boek.

Aalders laat de hoofdstukken over de ontvreemding van het joods bezit voorafgaan door vier hoofdstukken (deel I) die de roofzucht van de Duitsers in zijn algemeenheid beschrijven. De vele vormen van roof die de bezetters toepasten, passeren de revue. De belangstelling die de Duitsers voor cultuurgoederen hadden, wordt in hoofdstuk 3 apart belicht. De cultuurgoederen krijgen meer aandacht dan de andere vormen van roof. De reden die de auteur hiervoor aangeeft, is dat er momenteel relatief veel aandacht voor dit onderwerp bestaat (11). In hoofdstuk 9 komt dit onderwerp opnieuw aan de orde wat betreft het joods kunstbezit.

In deel II komt de roof van joods bezit aan bod. In de hoofdstukken 5, 8, 9 en 10 komen bijna alle vormen van joods bezit aan de orde, zoals grond, hypotheek, schulden, vorderingen,

lijfrentes en inboedels. In hoofdstuk 11 wordt besproken hoe joden schijnbaar de mogelijkheid werd geboden om deportatie te vermijden. Soms waren zij werkzaam in voor de bezetter vitale sectoren (diamantindustrie) of hadden zij nog veel kapitaal tot hun beschikking om hun emigratie te bekostigen. Het hoofdstuk beschrijft hoe ook deze joden werden bedrogen.

Aan de hand van de hoeveelheid bladzijden die aan het onderwerp is besteed, kan de roef van effecten als het belangrijkste onderwerp worden gezien (hoofdstuk 6 en 7). In ieder geval is het zo dat dit onderwerp in de media de meeste aandacht heeft gekregen. Aan die trend doe ik in deze recensie mee en daarbij maak ik gebruik van het eindrapport van de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden Tweede Wereldoorlog in Nederland, deel II. Dit is het rapport van de commissie-Scholten dat in december 1999 verscheen.

De feiten over de effectenroof worden weer op systematische manier door Aalders besproken. Ik wil één facet belichten waarin Aalders mijns inziens tot een verkeerde conclusie komt. Het betreft de belangrijke vraag waarom de Vereniging voor de effectenhandel en meer in het bijzonder diens voorzitter Overhoff eigenlijk geen verzet bood tegen het gebruik van de beursvloer om gestolen joods effectenbezit te gelde te maken. Aalders komt hier met een minder plausibele verklaring dan de commissie-Scholten. Aalders vermoedt dat Overhoff die tevens firmant was bij het effectenkantoor Kerkhoven & Co, extra gevoelig was voordruk van Duitse zijde omdat hij al jarenlang frauduleuze handelingen pleegde ten kosten van zijn klanten. Het is niet zo dat Aalders denkt dat de Duitsers van de fraude afwisten, maar dat een eventueel verplicht terugtreden van Overhoff bij de vereniging de fraude eerder aan het licht zou hebben gebracht. Dat zou Overhoff kwetsbaar hebben gemaakt (180).

De commissie-Scholten legt een ander verband, waardoor het gedrag van Overhoff in een ander licht komt te staan (286). De commissie legt namelijk een verband met een verzoek uit de Nederlandse financiële wereld aan de Duitsers om betrokken te blijven bij de handel in bij Lippmann & Rosenthal ingeleverd joods effectenbezit. Het bank- en effectenwezen dreigde door de concentratie van het joods effectenbezit bij Lippmann & Rosenthal commissieloon mis te lopen. Vanuit deze invalshoek bekeken, wekt de toegang die Lippmann & Rosenthal zo gemakkelijk tot de beurs kreeg, geen verwondering. De vereniging moest daar speciaal toestemming voor geven, maar negeerde daarbij een negatief oordeel van de jurist die zij speciaal voor de beoordeling van die toestemming had aangezocht. De toegang van Lippmann & Rosenthal tot de beurs bevorderde de effectenhandel en was derhalve gunstig voor het bank- en effectenwezen. Die toegang was ook voor de Duitsers cruciaal, want deze maakte het mogelijk om het geconfisqueerde joods effectenbezit daadwerkelijk te gelde te maken. Er bleken genoeg effectenbezitters geïnteresseerd in de joodse aandelen. Het argument dat de vereniging altijd heeft gebruikt, namelijk dat het behoud van handel van joodse effecten in Nederland in plaats van afvoer naar het buitenland na de oorlog de compensatie van de joodse bezitters zou vergemakkelijken, bleek achteraf waar te zijn, maar wordt niet meer geaccepteerd als geldig motief. Na afloop van de oorlog, tijdens de periode van het rechtsherstel, heeft de vereniging voor de claims van rechthebbenden te veel hindernissen opgeworpen om dat argument als geloofwaardig te kunnen bestempelen.

Veel van de feiten die Aalders naar voren brengt, waren al bekend uit het gedenkboek dat is geschreven door Joh. de Vries. Maar Aalders is erin geslaagd die feiten toch weer in een andere context naar voren te brengen, zoals ook de commissie-Scholten dat op haar wijze gedaan heeft. Zowel het boek als het rapport noemt namen van banken.

Gerard Aalders is erin geslaagd de roofzucht van de Duitsers op een redelijk boeiende wijze te beschrijven. De auteur heeft aangekondigd de komende jaren te gaan werken aan een publicatie over het rechtsherstel. Hoewel de commissie-Scholten ook belangrijke delen van haar rapport aan deze voor het beurs- en bankwezen pijnlijke episode van onze geschiedenis

heeft gewijd, zal de nieuwe publicatie van Aalders ongetwijfeld weer veel stof doen opwaaien.

J. Barendregt

G. Meershoek, *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999; Amsterdam: Van Genneep, 1999, 488 blz., f49,90, ISBN 90 5515 223 4).

'In september 1942 haalden gewone agenten onder leiding van gewone inspecteurs een maand lang, dikwijls met grote tegenzin maar zonder daadwerkelijk protest...Amsterdamse joden uit hun huizen en leverden hen uit aan de bezetter'. Zo beschrijft Guus Meershoek in de hem kenmerkende, zorgvuldig afgewogen stijl de gebeurtenis die aanleiding vormde tot zijn proefschrift. Zijn nauwgezet onderzoek blijft niet beperkt tot de vraag hoe de Amsterdamse politie zich opstelde ten tijde van de bezetting. De auteur wil ook weten waarom deze 'dienaren van het gezag' de nazi-autoriteiten ter wille waren en steunden bij het isoleren, stigmatiseren en uiteindelijk wegvoeren van hun joodse stadsgenoten, evenals bij de bestrijding van het verzet dat opkwam voor het behoud van publieke vrijheden en tegen het ronselen van Nederlandse mannen voor de Duitse oorlogsindustrie.

Meershoek, die zowel historicus is als politicoloog, zoekt het antwoord op de vraag naar 'hoe het zover heeft kunnen komen' in de machts- en gezagsverhoudingen binnen en rondom het politieapparaat. Dat tekent zowel de kracht als de zwakte van zijn boek. De kracht is dat hij de houding van het politiekorps tegenover de jodenvervolgving en andere repressieve maatregelen in een breder institutioneel verband weet te plaatsen; de zwakte is dat dit verband in hoofdzaak beperkt blijft tot het formele, politionele krachtenveld. Slechts bij uitzondering dringt de invloed van naaste familie, joodse kennissen, de kerk of andere sociale en politieke netwerken in de bijzinnen door. Voor het overige blijft het een geschiedenis van mannen-in-uniform.

Deze geschiedenis vangt aan in 1934 met het Jordaanoproer en eindigt met de bouwvakkersstaking van 1966. De afbakening in de tijd heeft minder te maken met de betrokkenheid van de Amsterdamse politie bij de jodenvervolgving — Meershoek besteedt opvallend weinig aandacht aan (vooroorlogs) antisemitisme binnen en buiten het politiekorps — dan met structurele, organisatorische veranderingen binnen het politieapparaat. Wat de auteur met zijn aanloop in de jaren dertig duidelijk wil maken, is hoezeer de modernisering en specialisatie van de politie bijdroegen aan het isolement van het korps en zodoende de weg naar de invoeging binnen het Duitse repressieapparaat vrij maakten.

Deze invoeging gebeurde niet zonder meer. Refererend aan het werk van de Duitse historicus U. D. Adam signaleert Meershoek een schoksgewijze ontwikkeling die hij — met een vooruitziende blik — al voor de oorlog laat beginnen. Zo vormt het Jordaanoproer en de daarop volgende verzelfstandiging van de politie in zijn ogen de eerste schok of 'crisis' in een ontwikkeling, die het Amsterdamse korps rijp maakte voor samenwerking met de nazi's. Een antidemocratische ontwikkeling, die pas weer teruggedraaid zou worden met het herstel van de inspraak van de Amsterdamse gemeenteraad na het gewraakte politieoptreden tijdens het bouwvakkersoproer van 1966. Dat Meershoek bij het zoeken naar een antwoord op de vraag naar het hoe en waarom van het politieoptreden tijdens de bezetting zich niet wil beperken tot de jaren 1940-1945 acht ik zinvol. Toch weet hij mij er niet van te overtuigen dat het Jordaanoproer past in de reeks van crises — naar aanleiding van een aantal anti-joodse maatregelen — die hij vervolgens signaleert bij het proces van afstemming op en invoeging binnen het nazi-repressieapparaat.

Na het Jordaanoproer markeert Meershoek de Februaristaking van 1941 als tweede crisis in